

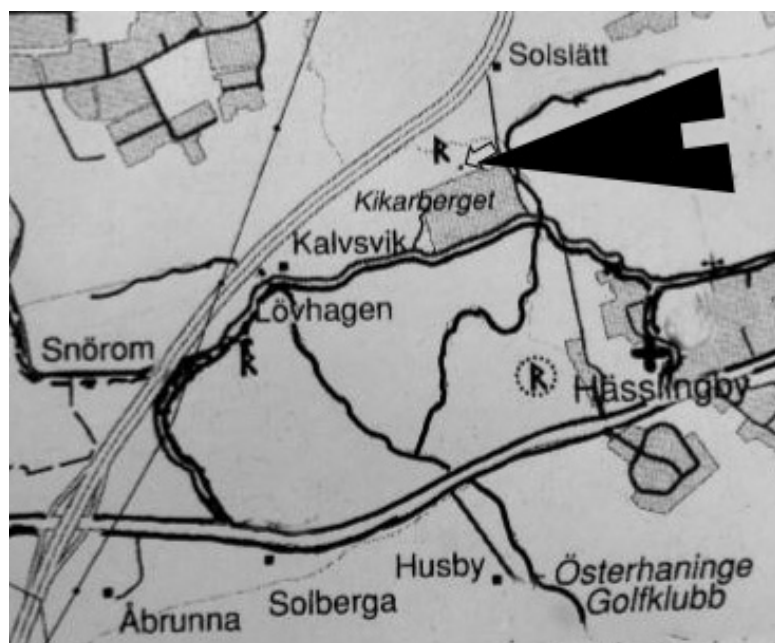
Hässlingbystenen äntligen rest!

Hässlingbysten Sö 264 har troligen under mycket lång tid legat mer eller mindre dold i vegetationen i den norra kanten av Kikarberget. Nu har den rests och är väl synlig från motorvägen norr om Kalvsviks ridhus. Foto Monika Nordh

Vår numera bortgångne arkeolog Roger Wikell skrev 2011 denna artikel i Glimtar under rubriken "När hedniskt land kristnades"

Hässlingbysten Sö 264

Stenen finns vid pilen

Bakom Kikarberget finns Haninges mest oansenliga runsten. Ristningen består blott av ett kors med några spridda runor i korsarmarna. Runstenen har fått signum Sö 264 Hässlingby i verket Södermanlands runinskrifter, och beskrivningen omfattar endast 16 rader text.

Intresset för stenen från forskningens sida har allt sedan dess också varit svalt. Dock ska vi se att mer finns att berätta, ty runstenar är så mycket mer än runor. Men först en orientering och lägesbeskrivning. Kikarberget är det höga berg som ligger norr om Österhaninge kyrka, och den intilliggande Hässlingby gård. I västra änden av berget ligger gården Kalvsvik. För den som färdas på väg 73 mot Nynäshamn kan nämnas att berget är den fond man ser vid färd söderut från

Handen/Brandbergen.

Berget ligger rakt framför en på vänster hand när man kommer ur skogen och är på väg ut över åkermarken. Kalvsvik är hästgården därnäst.

Stenen är belägen rätt nedanför högsta krönet av berget, och är på våren och senhösten faktiskt synlig från motorvägen om man vet var man ska fästa blicken. Ett markant dike går framför runstenen. Tyvärr är den svår att hitta på sommaren, då högt gräs växer kring den lågt liggande stenen. Den är omkullfallen och ligger ganska djupt nedsjunken i leran. Inte blir det bättre av att stenen gärna blir övermossad i sitt något mörka och skuggrika norrläge. Går man på den stig som leder längs det branta berget missar man därför lätt runstenen. Med fördel kan man följa dikeskanten och hålla noga utkik. Det är inte på långa vägar lika bekvämt som att följa stigen, men är det klart bästa sättet att inte gå vilse i sitt sökande. Har man kommit fram till några berghällar, som bildar en svagt markerad udde ut i åkermarken så har man gått för långt, och ska bara gå tillbaka några steg (åt öster), här nämnt som en hjälp för den som själv vill besöka stenen.

Kartan visar Blistafjärdens minskning från år 0. På vikingatiden nådde den ända fram till Husby.

Utgångspunkt för runstenspromenaden är grusvägen som går norrut från torpet Kikaretorp vid bergets östra ände. Ett besök kan varmt förordas, ty stenen är i högsta grad intressant trots sitt knappa innehåll. Det tål att upprepas: runstenar

är så mycket mer än runor. Vi ska tolka stenen - inte bara tyda dess runor - utifrån sitt sammanhang i landskapet. Då kan man utläsa en spännande historia, och stenen behöver inte längre vara så bortglömd som den så ofta blir med sitt till synes anspråkslösa innehåll

Ristningen består av ett enkelt kors med några spridda runor i korsarmarna och dessa bildar ingen given språklig mening för oss sentida läsare. Runorna är av typiskt vikingatida utseende. Läsordningen är okänd men om vi läser och tolkar dem som Erik Brate föreslår från vänster till höger, och nerifrån upp får vi runföljden: **fadiirt**. Detta skulle kunna tolkas som Fader T. Vad fader syftar på återstår att tolka, men ordet är inte ovanligt varken på runstenar eller i kristet sammanhang.

Dessutom uppvisar korset alla kännetecken på att vara från runstenstid, det vill säga 1000-talet efter Kristus. Senare tiders kors har en annan design, vilket man lätt kan konstatera då man studerar olika perioders kors. Kännetecknande är mittpunkten och punkterna i korsarmarna, samt inte minst de två parallella linjerna som återfinns långt in på korsarmarna. Alltsammans återkommande drag på runstenskors. Kors ristade i gråsten är mycket sällsynt från senare tid, vilket redan det talar för att stenen är från sen vikingatid - den tid då flest stenar med kors ristades.

Det är själva ristningen som är oansenlig, inte stenen som den är anbragd på. Stenen mäter hela 2,28 meter i längd samt 1,45 m i bredd. Det är således en rejäl stentavla där ristaren utan vidare hade fått plats med en rundrake om han hade velat. Korset är placerat lite ovanför mitten av stenen, såsom kors brukar vara på resta runstenar. Egentligen för högt upp, så att nätt och jämnt en tänkt runslinga hade fått plats mellan korset och stenens kant. Vilket i sig talar för att det inte skulle vara någon runorm på denna sten, annars vore det hela ett märkligt upplägg av runristaren. Man börjar inte med att göra klart korset för sig, utan lägger ut hela kompositionen samtidigt över stenens yta innan man börja rista runor och ornamentik. Möjligen blev runstenen inte färdigristad, men vi utgår från att Hässlingbystenens utseende var den avsiktliga. Det väsentliga var korset. Varför hugger man in ett kors utan att förse stenen med en inskrift? Är runstenen inte någon minnessten? Är stenen rest i ett helt annat syfte? Varför var det viktigt med ett kors på denna plats? Svaret kan vara förborgat i miljön närmast runstenen.

Vid en första anblick är det inget anmärkningsvärt med runstenens läge i terrängen. Den ligger lågt, i den meningen att stenen ligger nära dalens botten, något som är vanligt för runstenar som stått bredvid broar. Vi vet inte om runstenen är funnen på sin ursprungliga plats, eller hitsläpad från åkern. Oavsett så står stenen nära ett av de kortaste avstånden över dalgången. Läget är nära ett förmodat broläge som har gått mellan den udde som ovan nämnda hållar bildat tillsammans med en motsvarande udde på motsatta sidan av dalen.

Brostenar brukar vara runristade med den vanliga runstensformeln: "A reste stenen efter B, sin släkting". I enstaka fall finns det stenar med bara ett kors på, men då har dessa i regel ingått i par med en "riktig" runsten. Är det så att vi saknar en runsten norr om Kikarberget? En sten som i så fall har stått nere vid bäcken i dalen, där idag motorvägen går fram? Arkeologerna som grävde här inför motorvägen 1993 fann ingen sten. Tydligt har det inte funnits någon, eller så är den förmodade parstenen flyttad, t. ex. till Österhaninge kyrka där mycket sten har använts i kyrkbygget.

Det finns ett fåtal exempel på ensamma resta stenar med bara ett kors, och de kan hjälpa oss att tolka vår korssten på ett annat sätt. De belägg jag känner till

står alla på vikingatida gravfält, och det har föreslagits att dessa stenar var en tidigkristen invigning av hedniska gravfält. Det finns många exempel på att hedniska gravfält fortsattes användas efter det att invånarna hade blivit kristna. Förmodligen saknades ännu en gemensam kyrka med kyrkogård för de tidigkristna. Det är därför högst sannolikt att den gamla ättebacken då invigts till en kristen begravningsplats. Man fortsatte således att begrava sina döda på den av hävd använda gravplatsen. Det är en självklar utveckling.

Kan stenen vid Kikarberget peka på ett tidigkristet gravfält - en så kallad gravgård? Gravfältets kristna status har då markerats med en sten med ett ristat kors. Vi kan förmoda att träkors var vanligare som tecken på att platsen var kristet helgad. Tanken är tilltalande, men eftersom vi ännu inte har några kända gravar, varken hedniska eller kristna, vid Hässlingbysten, så ska vi istället se närmare på kulturlandskapet kring stenen.

Vi ska fortsättningsvis tolka stenen på ett likartat sätt som för stenarna med kors på gravfälten: att vi står inför något som har invigts som kristet. Stenen ska förmodligen ses i ett större perspektiv än bara sättas i sammanhang med ett eventuellt gravfält eller en bro. Stenens blotta existens - en sten med ett ovanligt utförande - pekar på att platsen bakom Kikarberget var väsentlig. Vad utmärker kulturlandskapet i den här delen av Haninge?

Av särskilt intresse är en rad ortnamn i den omedelbara omgivningen. I Haningebygden nr 2 från år 1949 gör religionshistorikern Åke V. Ström oss uppmärksamma på att miljön har ovanligt många heliga ortnamn. Namn med hednisk bakgrund: Lundby, Lundsberget, Lunda och Kalvsvik. Till gruppen för Ström även det närbelägna Gullringskärret. De heliga - sakrala eller teofora som det också heter - ortnamnen följs åt av en rad betydande fornlämningar som stödjer att området har varit av central religiös betydelse under "okristen tid". Vi ska börja med platsnamnen närmast runstenen: Lundsberget och Lundby, och hit kan även Lunda och Höglunda räknas, som ligger på andra sidan dalen i nuvarande Jordbro.

Att Lundby, Lundsberget och Lunda skulle åsyfta en vardaglig dunge av träd i en beteshage, som vissa hyperkritiska ortnamnsforskare vill göra gällande, verkar onödigt långsökt enligt min mening. Varför namngav man en plats efter något så trivialt som en grupp av träd - om det inte vore något särskilt med just dessa träd? Heliga träd och lundar har varit viktiga under förhistorisk tid, vilket flera

skriftliga källor ger klart besked om. Ett välkänt exempel är ärkebiskop Adam av Bremens skildring av lunden i Uppsala. Lunden, med "ett evigt grönt träd", var vida berömt i sin samtid. Platsen hölls fortfarande i helgd kring år 1075 då svearna samlades här för marknad, ting och blot.

Ortnamn som Torslunda och Frölunda visar till vilken gud andra lundar var vigda. Redan Cornelius Tacitus, den romerske historieskrivaren, nämner 98 e. Kr. att germanerna dyrkade sina gudar ute i det fria. Bland annat i lundar. I Nils Edvard Hammarstedts översättning från 1916 läser vi följande: *"För övrigt anse de det icke överensstämma med himmelska väsens storhet att inspärta gudar inom väggar... Lundar och hult helga de"*.

Koncentrationen av gamla namn på lund kring området norr om Österhaninge kyrka är unik för Haninges del. I det här området har det stått en helig lund, kanske rent av flera. Man ska inte blanda in sena torpnamn som slutar på -lund, som Karlslund, i det här sammanhanget. De hänsyftar till en bild om förespeglad idyll och är främst från 1700- och 1800-tal. Kikarberget heter enligt Gustaf Upmark på 1860-talet Lundsberget. På dess topp, som ligger rakt ovanför runstenen, finns en fornborg. En mer rättvisande beteckning är gravhägnad eftersom det ligger två stensättningar innanför den låga muren. Hägnade berg ses i nutida arkeologisk forskning som heliga platser. Kanske vi ser ett blekt minne av detta då Upmark omnämner "fester, som Valborgsmessaftonen här pläga firas af ortens ungdom". Man kan undra om begreppet lund i Lundsberget åsyftar bergets topp. Stod det en lund på berget? De två stensättningarna kanske inte är gravar som man kan tro - utan harg. Ett harg är ett helgat stenröse. I Voluspa (Eddan) berättas hur Asarna byggde harg och hallar höga i den mytologiska tidens gryning. Det heliga landskapet - eller ska vi säga "lundskapet" - norr om Hässlingby hänsyftar till en mytologisk dimension som gestaltades i den lokala topografin. Vi kan bara erinra oss om världsträdet Yggdrasils betydelse under forntiden, för att förstå att träd var väsentliga. Asarna höll var morgon ting vid Urdarbrunnen - källan vid världsträdets rot. Vi vet att de levande människorna gjorde likadant, ty vid lundar hölls ting, marknad och blot. Vi kan travestera ett känt uttryck: "Land skall med lund byggas". Lundanamn är vanliga över hela Mälardalen. Utanför Strängnäs grävde arkeologer för några år sedan på en plats som heter Lunda. Man hittade själva offerlunden och hallen. Tillika kom det fram tre gudafguriner, förgyllda eller i rent guld. Resultaten är mycket goda och visar på ett övertydligt sätt att Lundanamn avser heliga platser.

Det sista sakrala namnet vi möter vid Lundsberget är Kalvsvik. Gården, ligger som tidigare nämnts, vid bergets västra ände. Någon vik med betande kalvar har det inte varit frågan om. Lägsta nivån vid Kalvsvik är 10 meter över havet, och havet stod på den nivån för ca 2000 år sedan. Det är äldre järnålder, och samtida med gravfälten i Jordbro och Åby. Att ett så banalt namn som "Kalvs-Vik" skulle traderas oförvanskat genom två millennier är inte övertygande. Under medeltid stavades namnet Kalswi. Namnet blir nu begripligt. Det är ett Karlarnas Vi - ett Karlevi. Det betyder krigarnas heliga plats. Ett Vi är en invigd plats, liksom Torsvi, Frövi och Ullevi. Norr om "Karlsvi" finns det en kammargrav från folkvandringstid (ca 400 - 550 e Kr). Gravskicket är under denna tid förbehållet krigare. En tid då krigare från Norden deltog i den väpnade politiken på kontinenten. Mycket guld kom då till Skandinavien och östra Svealand. I regel hittas guldet inte i gravar utan som offer i mossar. Man kan undra över det närbelägna namnet Gullringskärret...

Intill Kalvsvik finns det en källa på norra sidan av berget. Enligt äldre uppgift hos Ström var det en offerkälla. Sammantaget ser vi alla delar som Adam av Bremen nämner för den heliga platsen i Gamla Uppsala: en lund, en källa, stora gravhögar (vid Kalvsvik och Hässlingby) samt förmodligen en ståtlig sal. Var hallen har legat är ännu okänt, men vi kan vara säkra på att en sådan har funnits i området kring Lundsberget. Även i Snorres Edda möter vi samma komponenter i det mytologiska landskapet: Hallar, källor och lundar. Vid Gamla Uppsala finns motsvarigheten till "Kalswis" krigargrav i båtgravfältet vid Valsgårde, någon kilometer norr om helgedomen. Det rituella, det juridiska och det militära gick hand i hand.

I sammanhanget är Jämtlands enda kända runsten inspirerande för hur vi kan tolka Hässlingbystenen. Runstenen står på Frösön i Storsjön, mitt i landskapet Jämtland, och här kan vi läsa: *Östman, Gudfasts son, lät resa denna sten och göra denna bro, och han lät kristna Jämtland*. De sista orden tolkar man gärna som att befolkningen blev kristen, men om vi istället läser det som att det var själva *landskapet Jämtland* som kristnades, så får stenen en djupare innebörd. Runstenens utseende är det traditionella med en rundrake runt ett stort centralt kors. För vårt vidkommande är stenens miljö intressant. Platsen är vald med omsorg. Platsen är Frösön (ön som är vigd åt Frö) och här hölls enligt medeltida källor ting och enligt arkeologiska resultat även blot. Inne i Frösö kyrka har nämligen en hednisk kultplats hittats under altaret i kyrkan. Runt stubben av ett

stort träd hittades mängder av benbitar efter offerade djur. Antalet djurarter är nio, samma siffra som Adam av Bremen nämner angående de hängda djuren i Uppsalalunden. Uppenbarligen har arkeologerna funnit själva offerträdet i en lund. Vi ser ett direkt övertagande av en helig plats av Kyrkan. Frösön är ett av de tydligaste arkeologiskt belagda exemplen på kultkontinuitet i Norden.

Det är när man officiellt övergår till kristendomen under 1000-talets senare del som en sten med ett enkelt kors reses norr om Hässlingby. Det är ingen tillfällighet att den reses mitt i den sakrala miljön nedanför Lundsberget. Korset viger det hedniska landet med lund, vi och källa till ett kristet helgat land. Om tolkningen är riktig så bekräftar stenen namnens sakrala innebörd, något som Åke V Ström föreslog redan för drygt 60 år sedan. Det är ingen tillfällighet att Österhaninge kyrka ligger knappt 1 km härifrån. Parallellen med Frösön, liksom Gamla Uppsala, är tilltalande. Korsstenen vid Lundsberget - som vid en första anblick framstår som så intetsägande - visar sig vid närmare bekantskap kanske vara den mest intressanta runsten vi har i Haninge.

Lästips:

Haningebygden 12, Runqvist, H. 1975. Runinskrifter i Haninge.

Haningebygden 2. Ström, Å. V. 1949. Drag ur Kalvsviks historia.

Haningebygden 13. Tacitus, C. 98. (övers. Hammarstedt, N. E. 1916). Germanerna.

Upmark, G. 1977. Fornlemningar i Sotholms härad.